

ABRAM, Helen Ahlke

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.12

PhD hallgató

Georg August Tudományegyetem, Göttingen*

Zsidóellenes törvényhozás német-magyar összehasonlításban¹

Anti-Semitic Legislation in a German-Hungarian Comparison

Legislation in the 1930s and 1940s in both Germany and Hungary was characterised by anti-Semitic ideas of 'racial protection'. Against this background, the underlying thought patterns and the mutual influence of the two countries' legislation are discussed in research literature. Nevertheless, no detailed comparison of the relevant German and Hungarian regulations exists to date. This article therefore looks for parallels that existed between German and Hungarian anti-Jewish laws. To this end, an overview of the relevant German 'racial legislation' is first given, before the Hungarian anti-Jewish laws, which are the focus of the analysis, are presented. Finally, a comparison is made between the German and Hungarian legislation.

Keywords: *anti-Jewish laws, racial protection, eugenics, German-Hungarian comparison*

1. Bevezető

A német antiszemitizmus „lassú kiterjedését”² Európa más részeire 1938-ban a külföldi sajtó a legnagyobb Németországból kiinduló fenyegetésként aposztrofálta.³ Az említett újságcikk magyarországi zsidóellenes törvényhozására és a „III. Birodalom” „faji” jogalkotásának a hatására hivatkozva arra is figyelmeztette olvasóit, hogy a zsidó lakosságot a magyar törvényhozás egyre több rágalommal illeti.⁴ Hans Frank birodalmi miniszter⁵ 1938 októberében egy budapesti

---

* ORCID ID: 0009-0004-0941-3028.

¹ A tanulmányt Hönig Klára fordította magyarra.

² Az „antiszemitizmus” kifejezés, ami kezdetől fogva politikai jelszó volt, a 19. század utolsó harmadában jelent meg elsőként Németországban, majd más nyelvekben, többek között a magyarban is. Az ennek körében értelmezett zsidóellenes, antiliberális és nacionalista mozgalom kezdetben Németországban, Ausztriában és Magyarországon terjedt el. A szakirodalom az európai antiszemitizmusnak öt artikulációját nevezi meg, amelyek egymást váltva, de akár halmozottan is jelentkezhet. Különbséget tesznek a vallásos zsidóellenesség (az antijudaizmus), a másodlagos büntudat-elhárítás, az anticionista Izrael-ellenesség és az arab-izlám antiszemitizmus között, míg a népi-rasszista antiszemitizmus a modernitás antiszemitizmusaként jelentkezett. Ez „a nemzeté válás folyamatának társadalmat polarizáló mozzanatai keretében” a nacionalizmussal és a szociáldarwinista rasszizmussal olvadt össze példának okáért a német Császárságban és az Osztrák-Magyar Monarchiában is. E jelenség háttéréként a szakirodalom az „európai antiszemitizmus első transznacionális megnyilvánulásáról” beszél. Lásd: RÜRUP, Emanzipation und Antisemitismus. Studien zur „Judenfrage“ der bürgerlichen Gesellschaft 95., 102–103., 107.; SALZBORN, Antisemitismus 13–14.; BENZ, Antisemitismus: Zum Verhältnis von Ideologie und Gewalt 33., 34. ff.

³ N. N., The Commercial and Financial Chronicle.

⁴ N. N., The Commercial and Financial Chronicle.

⁵ Hans Frank (1900. 05. 23. – 1946. 10. 16.) 1934-től 1945-ig tárca nélküli birodalmi miniszter, Reichsrechtsführer, azaz a birodalom vezető jogásza és 1934-től 1942-ig a Német Jogakadémia elnöke volt. 1946. október 1-jén a háborús

előadásában, amelyben többek között a „III. Birodalom” „fajvédelmi” rendelkezéseiről beszélt, azt hangsúlyozta, hogy a nemzetiszocializmus „nem exporttermék”.⁶ Mindössze fél évvel korábban, 1938 májusában bocsátották ki Magyarországon a négy kiemelkedő zsidóellenes törvény (az ún. zsidótörvények) közül az első. E törvényhozási folyamat idején mintegy 725.000 zsidó ember élt a korabeli Magyarország területén. Ezenkívül mintegy 100.000 olyan zsidó volt, aki áttért a kereszténységre, de a harmadik zsidótörvény „faji” meghatározása szerint mégis zsidónak számított.⁷ Ezeket a fejleményeket Németországban is figyelemmel kísérték, és kitűnően használták a náci propaganda céljaira. A német média arról számolt be, hogy Magyarország számos előrelépést tett a „közélet zsidó befolyástól való megtisztítása”.⁸ Magyarországon tehát nem az indította el a „zsidótalanítási folyamatot”, hogy Németország oldalán lépett be a háborúba a magyar állam, „hanem annak a politikai felismerése, hogy a deklarált ellenség veszélyes a kontinentális európai új rendre”.⁹

Az alábbi tanulmány azt a kérdést veti fel, hogy mennyiben voltak párhuzamok a német és a magyar zsidóellenes törvényhozás között, illetve hogy lehet-e egyáltalán ebben a tekintetben jogátvételtől beszélni. Ennek érdekében először a vonatkozó német „faji” törvényhozás áttekintésére teszünk kísérletet, majd a magyar zsidótörvényeket elemezzük. A feltett kutatási kérdés megválaszolása szempontjából különös figyelmet fordítunk a korabeli magyar jogászok német szakirodalomban megjelent írásaira, majd a vonatkozó német és a magyar jogszabályokat hasonlítjuk össze.

2. A kutatás jelenlegi állása

Az idézett 1938-as újságcikkhez hasonlóan a mai szakirodalom is a népi-antiszemita mozgalmakkal és a nemzetiszocializmus megsemmisítési politikájával magyarázza „az antiszemitizmus barbár európaizálódását”.¹⁰ Ebben az összefüggésben a „III. Birodalom” jogalkotásának a magyar „zsidó jogalkotásra” gyakorolt hatása jogosan merül fel.¹¹ Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy a magyarországi zsidó lakosság hátrányos megkülönböztetése – Németországgal ellentétben – nem magyarázható a magyar törvényhozás „halmozott radikalizálódásával” vagy a nemzetiszocialista szövetségesek korábbi befolyásával.¹² A törvények ugyanis kevésbé a „faji” fogalmakon, sokkal inkább a felekezeti-nemzeti

---

főbűnösök nürnbergi perében halálra ítélték, és egy héttel később kivégezték. Lásd: KLEE, Das Personenlexikon zum Dritten Reich 160–161.

⁶ Lásd a *Hans Frank* 1938. október 20. és 23. közötti külföldi útjáról szóló beszámolót, BArch, R 61/571, 198. lap.

⁷ A *Yad Vashem* adatbázisa szerint az 1930-as népszámlálás szerint a zsidók az összlakosság 5,1%-át tették ki. Az egyes területek visszacsatolásának eredményeként 1942-re ez az arány 6%-ra, és így mintegy 800.000 főre emelkedett. Lásd: https://www.yadvashem.org/odot_pdf/microsoft%20word%20-%206433.pdf. Lásd hozzá: CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60–61.

⁸ Lásd a *Hamburger Fremdenblatt* 1940. október 18-i számát, 2.

⁹ MAELICKE, Die Deutsche Volkswirtschaft 1272. *Alfred Maelicke* közgazdász és a Német Gazdaság Reklámtanácsának ügyvezető igazgatója volt, amely a Birodalmi Propagandaügyi Minisztériumnak volt alárendelve. LOOSE, Die Wahrnehmung der Nürnberger Gesetze in Polen und Ostmitteleuropa 105., 118.

¹⁰ SALZBORN, Antisemitismus 15.

¹¹ Lásd ehhez: UNGVÁRY, Der Getriebene und der Treiber 41., 42. ff.; GERLACH, Mord an den europäischen Juden 306–307., 312–313., 314–315., 323–324.; LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 39–59.

¹² LOOSE, Die Wahrnehmung der Nürnberger Gesetze in Polen und Ostmitteleuropa 118–119. A „kumulatív radikalizálódás” kifejezés *Hans Mommsen*-től származik, aki hangsúlyozza, hogy a „III. Birodalom” fejleményei a jogfosztástól a zsidók kiirtásáig nem egy előre meghatározott terv alapján történtek, és nem egyedül *Adolf Hitler*-től eredtek, hanem a „kumulatív radikalizálódás” folyamata volt. Lásd: MOMMSEN, Das NS-Regime und die Auslöschung

gondolkodásmódon és gazdasági érdekeken alapultak azért, hogy a zsidó kisebbség rovására egy nemzeti középosztályt építsenek ki.¹³ Ebben az értelemben a zsidótörvények elsősorban az ország társadalmi elégedetlenségének csillapítására szolgáltak, anélkül, hogy valódi társadalmi-gazdasági reformokat valósítottak volna meg.¹⁴ Ennek fényében legalábbis az első két zsidótörvény esetében el kell utasítani a német „faji” jogalkotás hatását.¹⁵

Mások azonban arra mutatnak rá, hogy a magyar zsidótörvények életbe léptetése szinte egybeesett Csehszlovákia (1938), Kárpát-Ukrajna (1939), Románia (1940) és Jugoszlávia (1941) területi visszaszerzésével, amelyben Magyarország jelentős hasznot húzott a Németországhoz fűződő kapcsolataiból.¹⁶ Magyarország a terület-visszaszerzés következtében érezhette magát úgy, hogy kénytelen zsidótörvényeket hozni.¹⁷ Magyarország zsidóellenes politikájával összefüggésben a törvényeket egy olyan politika kezdeteként említik, amely a „III. Birodalom” antiszemita célkitűzéseire igazodott.¹⁸ A német és a magyar szabályozás részletes összehasonlítása azonban mindeddig nem történt meg.¹⁹

3. A „faji” törvényhozás a „III. Birodalomban”

A nemzetiszocializmus a „fajt” a „nemzet elsődleges értékévé” és a „közösségi élet középpontjává” emelte.²⁰ Úgy tekintették, mint a „jog legfőbb mércéjét”.²¹ Ennek fényében a német lakosságot már nem „egy jogállam egyenrangú polgárainak”, hanem „egy közösség egyforma tagjainak” tekintették.²² A „néptársak” „létfeli homogenitásának”²³ a megóvása, illetőleg helyreállítása érdekében a „fajt” meg kell szabadítani az idegen hatásoktól, és mindezekről a jövőben távol is kell tartani.²⁴ Ennek érdekében 1933 és 1939 között átfogó törvényhozási programot dolgoztak ki a „fajról való gondoskodás” jelszava alatt, amely (állítólag) „a német nemzet testének a tisztaságát és a folytonos fenntartását” szolgálta kifelé irányuló védelmi és kirekesztő mechanizmusok révén.²⁵ A „fajról való gondoskodás” eszközöként a jogalkotás

---

des Judentums in Europa. Ezzel szemben Laczó Ferenc szerint az 1938-as, az 1939-es és az 1941-es zsidótörvény „egyértelműen a belföldi antiszemita mozgósítás és a magyar döntéshozók és képviselők radikalizálódásának eredménye” volt.

¹³ LOOSE, Die Wahrnehmung der Nürnberger Gesetze in Polen und Ostmitteleuropa 118–119.

¹⁴ BRAHAM, The Politics of Genocide 24.; KARSAI, A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek 140.; VAGNINI, The Hungarian Anti-Jewish Laws and Relations between Hungary and Germany 69., 70.

¹⁵ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 33. Imrédy Béla, aki az I. és a II. zsidótörvény kidolgozásában vett részt, kifejtette, hogy a II. zsidótörvényt azért terjesztette elő, hogy a szélesebb tömegeket is elérje. Ennek a zsidótörvénynek a kidolgozásában nem játszott szerepet a német befolyás, de Imrédy – minden politikai taktikától függetlenül – társadalmi szükségszerűségnek tartotta azt. A nürnbergi törvények hatását az I. zsidótörvényre a szakirodalom is tagadja. Lásd: VAGNINI, The Hungarian Anti-Jewish Laws and Relations between Hungary and Germany 70.

¹⁶ BRAHAM – HANEBRINK, The Holocaust in Hungary 1., 9.; LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 48.

¹⁷ BRAHAM – HANEBRINK, The Holocaust in Hungary 9; LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 48.

¹⁸ VAGNINI, The Hungarian Anti-Jewish Laws and Relations between Hungary and Germany 79.

¹⁹ Erre a kutatási desiderátumra hívta fel a figyelmet: LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 58–59.

²⁰ DEISZ, Rasse und Recht 45–46.; MAYER, Staaten als Täter 38.

²¹ BÖHLER, Über den Geist hinter Auschwitz 159., 161.

²² BÖHLER, Über den Geist hinter Auschwitz 167.

²³ BÖHLER, Über den Geist hinter Auschwitz 167.

²⁴ STUCKART – SCHIEDERMAIR, Rassen- und Erbpflege in der Gesetzgebung des Dritten Reiches 9.

²⁵ DEISZ, Rasse und Recht 46.

jogi meghatározások és törvények formájában szolgált.²⁶ Ez a jogalkotás egyrészt abból indult ki, hogy a cél „a fajidegeneknek a német nemzet testéből való kizorítása”, ezért bizonyos jogok megszerzéséhez, tagságokhoz és egyes szakmák gyakorlásához a vér tisztaságára vonatkozó követelményeket állapítottak meg.²⁷ Másrészt törvényeket bocsátottak ki azzal a céllal, hogy „megakadályozzák a további faji visszaéléseket”, méghozzá úgy, hogy „büntető szankcióval kísért tilalmakat állapítottak meg”.²⁸

A zsidó lakosság elleni erőszak Németországban 1933. január 30. után azonnal megkezdődött. Az első tetőpontot az országos bojkott („Judenboykotte”) jelentette, amely április 1-jén a zsidó tulajdonú vállalkozások, valamint a zsidó ügyvédek, bírák és orvosok ellen irányult.²⁹ Míg 1933 előtt nem volt zsidóellenes törvényhozás Németországban, addig a német zsidó lakosság jogfosztását és társadalmi kirekesztését célzó jogi intézkedések most egymás után léptek életbe úgy, hogy köz- és magánéletük túlnyomó részét lefedték, majd pedig meghatározó szerepet töltek be a zsidó lakosság deportálása és meggyilkolása tekintetében is.³⁰

3.1. Törvény a hivatásos közszolgálat helyreállításáról (1933)

A „fajról való gondoskodási” egyik első intézkedése az 1933. április 7-i törvény volt, amely a hivatásos közszolgálat helyreállításáról szólt (*Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, röviden: *Berufsbeamtengesetz*) volt. Ez volt az első olyan törvény, amely a „faj”, a nép és az állam azonosságának a náci elvén alapult.³¹ A törvénnyel megtörtént a közigazgatási apparátus, az iskolák és az egyetemek első „megtisztítása”. A törvény 3. § 1. bekezdése elrendelte a „nem árja származású” köztisztviselők nyugdíjazását. Ez a rendelkezés a bírákra, a tanárookra és az egyetemi oktatókra is vonatkozott.³² Bár a törvény a „nem árja származású” köztisztviselőkről szólt, elsősorban azokat a személyeket érintette, akik „egyértelműen zsidó szülőtől vagy nagyszülőtől (...) származtak”.³³ Ezt a követelményt különösen akkor kellett feltételezni, ha az egyik szülő vagy nagyszülő a zsidó valláshoz tartozott.³⁴ Ezzel a törvény tehát a személyek felekezeti hovatartozását, és nem a „faji hovatartozását” vette figyelembe,³⁵ a felekezeti hovatartozásból azonban következtetni lehet a „faji hovatartozásra”.³⁶ Csak a származással kapcsolatos kétségek esetén kellett szakértői jelentést készíteniük a „Birodalmi Belügyminisztérium által

²⁶ JASCH, Die Rassengesetzgebung im „Dritten Reich“ 165.; BÖHLER, Über den Geist hinter Auschwitz 161.

²⁷ STUCKART – SCHIEDERMAIR, Rassen- und Erbpflege in der Gesetzgebung des Dritten Reiches 9–10.

²⁸ STUCKART – SCHIEDERMAIR, Rassen- und Erbpflege in der Gesetzgebung des Dritten Reiches 9–10.

²⁹ ADAM, Judenpolitik im Dritten Reich 47–48.; RÜRUP, Der lange Schatten des Nationalsozialismus 46.

³⁰ JASCH, Die Rassengesetzgebung im „Dritten Reich“ 165.

³¹ RETHMEIER, „Nürnberger Rassegesetze“ und Entrechtung der Juden im Zivilrecht 39.

³² Dritte Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 6. Mai 1933, RGBl. I, 245., az 1. §-hoz fűzött 2. megjegyzés.

³³ Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 11. April 1933, RGBl. I, 195., a 3. § 2. bekezdésének 1. mondatához fűzött megjegyzés.

³⁴ Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 11. April 1933, RGBl. I, 195., a 3. §-hoz fűzött 2. megjegyzés 2. bekezdés 1. mondat 2. pontja.

³⁵ JASCH, Die Rassengesetzgebung im „Dritten Reich“ 168.

³⁶ SEEL, Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums (a 3. §-hoz fűzött 3. megjegyzés). Ezt a vélelmet jól szemlélteti a törvény végrehajtásáról szóló kérdőív, amelyben csak a szülők és nagyszülők felekezeti hovatartozására kérdeztek rá. Lásd: Anlage zur Dritten Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 6. Mai 1933, RGBl. I, 245., 253. ff.

kijelölt fajkutatói szakértőnek“.³⁷ A közszolgálatban dolgozók és az alkalmazottak is érintettek voltak, akikre a törvény rendelkezéseit értelemszerűen alkalmazni kellett.³⁸ Ezzel a törvény túllépett a közszolgálati jog tényleges hatályán.³⁹

1935-ig az 1914. augusztus 1-je óta köztisztviselői jogviszonyban álló, vagy az I. világháborúban harcoló zsidó köztisztviselőket nem érintették az elbocsátási intézkedések.⁴⁰ Ez a kivételezettség azonban csak 1935 végéig tartott. A birodalmi állampolgársági törvény első rendeletének⁴¹ elfogadásával a korábban kivételezettséget élvező zsidó személyeket 1935. december 31-i hatállyal szintén nyugdíjazták, így a korábbi kivételezettségek megszűntek. A zsidó emberektől ezzel végérvényesen megtagadták a közhivatalok betöltésének lehetőségét.

3.2. A nürnbergi törvények (1935)

„Alapvető megoldást“ hozott a (feltételezett) zsidó „faji problémára“⁴² a birodalmi állampolgársági törvény⁴³ és a német vér és a német becsület védelméről szóló törvény⁴⁴ (rövidítve: vérvédelmi törvény), amelyek együttesen nürnbergi törvényekként váltak ismertté.⁴⁵ Ezek a zsidó népességet végleg kiírták a német birodalmi közösségből,⁴⁶ és megvalósult a „zsidó és német vér“ politikai és biológiai alapú szétválasztása.⁴⁷ E tekintetben a törvények „keretet és iránymutatást képeztek, amelyhez a zsidó és egyes vérűekkel kapcsolatos valamennyi intézkedésnek és rendelkezésnek igazodnia kellett“.⁴⁸ A birodalmi állampolgársági törvény rögzítette a „zsidó-fogalmat“, és megvonta a politikai jogokat az e kategóriába eső személyektől. Kimondta azt is, hogy csak a „birodalmi állampolgárok“ jogosultak a politikai jogok gyakorlására.⁴⁹ Azonban csak azok lehettek „birodalmi állampolgárok“, akik „német vagy fajrokon vérűek“ voltak (2. § 1. bek.), azaz a zsidók birodalmi állampolgársága kizárt volt.⁵⁰

A birodalmi állampolgársági törvény első rendelete (5. § 1. bek.) szerint zsidónak minősült az⁵¹, „aki legalább három teljesen zsidó nagyszülőtől származik“. Szintén ide tartozott „az a vegyes fajú, állampolgársággal rendelkező személy, aki két teljesen zsidó nagyszülőtől származik, a) aki a törvény hatálybalépésekor a zsidó vallási közösséghez tartozott vagy azt követően felvételt nyert abba, b) aki a törvény hatálybalépésekor zsidóval kötött házasságban élt vagy azt követően köt házasságot, c) aki az (1) bekezdés szerinti

³⁷ Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 11. April 1933, RGBl. I, 195., a 3. § 3. bekezdéséhez fűzött 2. megjegyzés.

³⁸ Dritte Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 6. Mai 1933, RGBl. I, 245., a 15. § 1. mondata.

³⁹ RETHMEIER, „Nürnberger Rassegesetze“ und Entrechtung der Juden im Zivilrecht 39.

⁴⁰ Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 11. April 1933, RGBl. I, 195., a 3. § 2. bekezdés 2. pontja.

⁴¹ Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935, RGBl. I, 1333, 4. § 2. bekezdés.

⁴² STUCKART – GLOBKE, Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung 15.

⁴³ Reichsbürgergesetz vom 15. September 1935, RGBl. I 1935, 1146.

⁴⁴ Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 15. September 1935, RGBl. I 1935, 1146.

⁴⁵ STUCKART – GLOBKE, Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung 15.

⁴⁶ Ehhez lásd: JASCH, Die Rassengesetzgebung im „Dritten Reich“ 177. ff.

⁴⁷ STUCKART – GLOBKE, Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung 16.

⁴⁸ STUCKART – GLOBKE, Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung 47.

⁴⁹ 2. § 3. bek., lásd hozzá: STUCKART – GLOBKE, Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung 53.

⁵⁰ STUCKART – GLOBKE, Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung 53. Ezzel a szabályozással a birodalmi állampolgársági törvény megvalósította az NSDAP 1920-as pártprogramjának egyik alapvető követelését.

⁵¹ Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935, RGBl. I, 1333.

zsidóval kötött házasságból származik (...), d) aki a törvény (1) bekezdése szerinti zsidóval kötött házasságon kívüli közösülésből származik és 1936. július 21. után házasságon kívül született” (2. bek.). Ugyanezen rendelet 2. § 2. bekezdése szerint „vegyes származású (keverék) zsidó” volt az, aki egy vagy két „teljesen zsidó nagyszülőtől” származott, feltéve, hogy a birodalmi állampolgársági törvény első rendeletének 5. § 2. bekezdése értelmében nem számítottak zsidónak. Ez a meghatározás különbséget tett az „első ági keverék” (két „teljesen zsidó” nagyszülőtől való származás) és a „másod ági keverék” (egy „teljesen zsidó” nagyszülőtől való származás) között.⁵² A „faji” besorolás a házassági anyakönyvi kivonatokon alapult, amelyek alapján meg lehetett állapítani a nagyszülők vallási hovatartozását.⁵³

Az első- vagy másodági zsidó vagy „vegyes származású” besorolásnak különösen a házassági jog szempontjából volt döntő jelentősége. A vérvédelmi törvény (1. § 1. bek. 1. mondat) tiltotta a zsidók és a „német vagy fajrokon vérű” állampolgárok közötti házasságkötést. Két német állampolgárságú „másod ági vegyes származású” házassága szintén tilos volt az első végrehajtási rendelet szerint.⁵⁴ Az „első ági vegyes származású személynek” azonban engedélyt kellett igényelnie ahhoz, hogy „német vérű” vagy „másod ági vegyes származású” állampolgárral kössön házasságot.⁵⁵ A zsidók és a „német vagy fajrokon vérű” állampolgárok közötti házasságon kívüli közösülés szintén tilos volt (2. §). A „vegyes házasságok tilalmának” (1. §) megsértését fegyházban letöltendő szabadságvesztéssel, a 2. § megsértését pedig börtönben vagy fegyházban letöltendő szabadságvesztéssel vagy büntetőmunkával fenyegették.⁵⁶ Ezekkel a rendelkezésekkel a „faji” törvényhozás mélyen behatolt a magánszférába.

3.3. További „faji” alapú foglalkozási korlátozások

1939-ig számos törvény és rendelet született, amelyek mindenek előtt tovább korlátozták a zsidó személyek szakmai és gazdasági jogait, mielőtt a „zsidókérdéssel kapcsolatos jogalkotás” 1939 júliusában a birodalmi állampolgársági törvény tizedik rendeletével „biztos lezárásra került”.⁵⁷ Ezek a korlátozások különösen a jogi és orvosi szakmát, valamint a sajtót érintették. Ezenkívül a hivatásos közszolgálat helyreállításáról szóló törvényt az ügyvédi gyakorlat engedélyezéséről szóló törvény kísérte,⁵⁸ amely megteremtette az első jogalapot a „nem árja származású” ügyvédek engedélyének visszavonására vagy megtagadására (1. § 1. bek.). E szabályozás alapján a zsidó ügyvédek többsége elvesztette az engedélyét.⁵⁹ Kivételt képeztek ismét azok az ügyvédek, akik 1914. augusztus 1-je óta rendelkeztek engedéllyel, vagy akik az I. világháborúban frontszolgálatos katonaként harcoltak (1. § 2. bek.). A bürokratikus zaklatás azonban velük szemben is megkezdődött, mivel a zsidó ügyvédek

⁵² Runderlass des Reichsministers des Innern vom 26. November 1935, Ministerial-Blatt des Reichs- und Preußischen Ministeriums des Innern 1935, 1429.

⁵³ JASCH, Die Rassengesetzgebung im „Dritten Reich“ 184.

⁵⁴ Erste Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 14. November 1935, RGBl. I, 1334., 4. §.

⁵⁵ Erste Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 14. November 1935, RGBl. I, 1334., 3. §.

⁵⁶ ESSNER, Die „Nürnberger Gesetze“ oder Die Verwaltung des Rassenwahns 174–175., 219. ff.

⁵⁷ STUACKART – SCHIEDERMAIR, Rassen- und Erbpflege in der Gesetzgebung des Dritten Reichs 84. ff.; Zehnte Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 4. Juli 1939, RGBl. I, 1097.

⁵⁸ Gesetz über die Zulassung zur Rechtsanwaltschaft vom 7. April 1933, RGBl. I, 188.

⁵⁹ RETHMEIER, „Nürnberger Rassegesetze“ und Entrechtung der Juden im Zivilrecht 45.

a nácik által különösen gyűlölt szakmai csoportokhoz tartoztak.⁶⁰ A Nemzetszocialista Jogászok Szövetsége (*Bund Nationalsozialistischer Juristen*) például a zsidók teljes kizárását követelte a német joggyakorlatból.⁶¹

1935 decemberében törvény tiltotta meg a zsidó ügyvédeknek a külföldi jogi ügyek intézését, beleértve a jogi tanácsadást is,⁶² amit közelebbről a végrehajtási rendelet 5. §-a szabályozott.⁶³ 1938 szeptemberében került sor aztán a „teljes kizárásukra”. A birodalmi állampolgársági törvény ötödik rendelete⁶⁴ most már kivétel nélkül eltiltotta a zsidókat az ügyvédi hivatás gyakorlásából, és 1938. november 30-án elrendelte a zsidó ügyvédek ügyvédi engedélyének visszavonását is (1. §). A birodalmi állampolgársági törvény hatodik rendeletével⁶⁵ a szabadalmi ügyvédi hivatás gyakorlásától is eltiltották őket (1. § 1. bek.), és csak néhány „tanácsadó” képviselhetett zsidót, illetve adhatott jogi tanácsot zsidó ügyfeleknek (Ötödik rendelet a birodalmi állampolgársági törvényhez 8. §). A szakma gyakorlása tehát legkésőbb 1938 őszétől már nem volt lehetséges zsidók számára, és jogi képviselők is erősen beszűkültek.

1935-től a zsidó orvosok hasonló sorsra jutottak, mint az ügyvédek. Miután a birodalmi állampolgársági törvény első végrehajtási rendelete (4. § 2. bek.) előírta, hogy a zsidó köztisztviselők 1935. december 31-i hatállyal nyugdíjba vonulnak, ugyanezen törvény második végrehajtási rendelete⁶⁶ kiterjesztette a kötelezettséget az állami és nonprofit kórházakban dolgozó orvosokra (6. §) is. A negyedik rendelet megvonta a zsidó orvosoktól az orvosi hivatás gyakorlására vonatkozó engedélyt, és ezt a szakmai tilalmat a nyolcadik rendelet kiterjesztette a zsidó fogorvosokra, állatorvosokra és gyógyszerészekre is.

Emellett a sajtót sem kímélték a „faji gondoskodási” intézkedések. 1933. október 4-én a szerkesztőkről szóló törvény⁶⁷ kötelezett minden sajtóorgánumot arra, hogy „árja származású” titkárt nevezzen ki, aki nem volt házasságban „nem árja házastársával” (5. § 3. szám).

További korlátozások érintették a zsidó kereskedőket is, akiknek a birodalmi állampolgársági törvény harmadik rendeletének megfelelően zsidó cégként kellett megjelölniük vállalkozásukat.

3.4. Közbenső következtetés

A közigazgatás és a gazdaság számára a felsorolt rendelkezések a zsidó lakosság megalkuvás nélküli kizárását és jogfosztását jelentették, és így keresetüktől és megélhetésüktől való megfosztásukat is. Bár ezek bizonyos területekre vonatkozó, egyedi szabályozások voltak, 1935-től kezdve mélyen behatoltak az érintettek magánéletébe is. A leírt intézkedések így a zsidó lakosság célzott,

⁶⁰ RIEGER, Berufsverbot für jüdische Rechtsanwälte in Bayern 1. Konkrét példákkal az ügyvédekkel szembeni ellenszenvre lásd: RETHMEIER, „Nürnberger Rassegesetze“ und Entrechtung der Juden im Zivilrecht 44.

⁶¹ RETHMEIER, „Nürnberger Rassegesetze“ und Entrechtung der Juden im Zivilrecht 43–44.; RIEGER, Berufsverbot für jüdische Rechtsanwälte in Bayern 2.

⁶² Gesetz zur Verhütung von Mißbräuchen auf dem Gebiet der Rechtsberatung vom 13. Dezember 1935, RGBl. I 1478., 1. §.

⁶³ Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung von Mißbräuchen auf dem Gebiet der Rechtsberatung vom 13. Dezember 1935, RGBl. I, 1481.

⁶⁴ Fünfte Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 27. September 1938, RGBl. I, 1403.

⁶⁵ Sechste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 31. Oktober 1938, RGBl. I, 1545.

⁶⁶ Zweite Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 21. Dezember 1935, RGBl. I, 1524.

⁶⁷ Schriftleitergesetz vom 4. Oktober 1933, RGBl. I, 713.

szisztematikus jogfosztását testesítették meg a köz- és magánélet szinte minden területén, amelyet 1933-tól kezdődően fokozatosan valósítottak meg.

4. Az ún. zsidókérdés megjelenése Magyarországon

A magyar társadalomban és politikában az ún. zsidókérdés a trianoni békeszerződés felülvizsgálatával együtt a 20. század első felének egyik legmeghatározóbb kérdésévé vált.⁶⁸ A magyarországi izzó antiszemitizmus, amely ezzel együtt járt, és végül az 1930-as évek végén a zsidótörvények meghozatalához vezetett, nem csak a „III. Birodalomhoz“ való kapcsolódás révén jött létre, hanem már a *Horthy*-korszak elején is burjánzott az országban.⁶⁹ Magyarország az I. világháború végén pusztító vereséget szenvedett. A háború következtében az ország elvesztette korábbi területének kétharmadát a szomszédos államokkal szemben, ezáltal hatalmas mezőgazdasági területeket, fontos termelési létesítményeket és munkahelyek millióit is.⁷⁰ A veszteségek politikailag is mély „orientációs válságba“ sodorták az országot.⁷¹ A háború befejezése után forradalmi hullám tört ki, amelynek következtében a korábbi törvényhozó hatalom beszüntette tevékenységét, és előkészületeket tettek az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívására.⁷² Az ezt követő időszakban összesen nyolc kormány bukott meg.⁷³ Ezek egyike volt *Kun Béla* tanácsköztársasága, amelyet 1919 márciusában kiáltottak ki és 1919 augusztusáig tartott. A magyar tanácsköztársaság „vörös terror“ jelzője, amely a tényleges és feltételezett politikai ellenfelek erőszakos üldözésére szolgált, és több száz áldozatot követelt.⁷⁴ Az a tény, hogy a tanácsköztársaságban a vezető kormányzati pozíciók nagy hányadát zsidó emberek töltötték be,⁷⁵ az antiszemita gyűlöletet szította,⁷⁶ és Magyarországon is létrejött a „judeoközösség mítosza“.⁷⁷ Az a narratíva terjedt el, hogy a

⁶⁸ UNGVÁRY, Die „Judenfrage“ in der Sozial- und Siedlungspolitik 287.

⁶⁹ A *Horthy*-korszakbeli antiszemitizmussal kapcsolatban lásd: JAKAB, Magyar és keresztény ország. Az 1945 utáni antiszemitizmusra vonatkozóan lásd: REUVENI, Holocaust and Genocide Studies 41–62.

⁷⁰ FISCHER, Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 135. ff.

⁷¹ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 20., 23.

⁷² SZABÓ, An der Grenze von Demokratie und autoritärem Regime 11. ff.

⁷³ 1918 októberében megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amely *Károlyi Mihály* (1875–1955) vezetésével megkísérelte a polgári demokrácia megteremtését. Miután az antanthatalmak tisztán magyarok lakta területek kiürítését követelték, *Károlyi* kormánya lemondott. A hatalmat a szociáldemokratáknak adták át, akik 1919 márciusában egyesültek a *Kun Béla* (1886–1938) vezette Kommunista Párttal, és megalakították a Magyar Szocialista Pártot. Ez utóbbi kiáltotta ki a tanácsköztársaságot, amely mindössze 133 napig tartott. Amikor 1919 augusztusában a román csapatok bevonultak Budapestre, a tanácsköztársaság megbukott, *Kun Béla* pedig ausztriai száműzetésbe menekült. 1919 novemberében *Vitéz Nagybányai Horthy Miklós* (1868–1957) vezetésével az ún. Nemzeti Hadsereg bevonult Budapestre, majd a Nemzetgyűlés 1920. március 1-jén Magyarország határozatlan idejű kormányzójának választotta *Horthyt*. Lásd: BAK, Die Diskussion der Räterepublik in Ungarn 551.; KELLMANN, Dimensionen der Mittäterschaft 431.; FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 20–21.

⁷⁴ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 21. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a zsidók nemcsak az elkövetői oldalon voltak jelen, hanem a tanácsköztársaság áldozatai között is nagy számban előfordultak. UNGVÁRY, Die „Judenfrage“ in der Sozial- und Siedlungspolitik 291.

⁷⁵ UNGVÁRY, Die „Judenfrage“ in der Sozial- und Siedlungspolitik 291; SZABÓ, An der Grenze von Demokratie und autoritärem Regime 13.

⁷⁶ FISCHER, Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 143–144.

⁷⁷ UNGVÁRY, Die „Judenfrage“ in der Sozial- und Siedlungspolitik 291. Lengyelországgal kapcsolatban lásd: PUFELSKA, Die „Judäo-Kommune“.

világháború utolsó napjaiban a forradalom előkészületei nagyrészt a zsidóságnak voltak köszönhetőek, amely rövid időre „*magához ragadta a hatalmat*”.⁷⁸ A „*fehér terror*” válaszként következett a „*vörös terrorra*”. A „*fehér terror*” során az 1919 őszén, illetve az év végén és 1920 elején gerjesztett gyűlölet a zsidó lakosság elleni erőszakhullámban tört ki.⁷⁹

Magyarországon a zsidó lakosságot bevándorló vagy betelepült rétegnek tekintették, amely felfogása, érzelmei és habitusa miatt nem tudott alkalmazkodni a lakosság többi rétegéhez.⁸⁰ A magyar antropológia odáig ment, hogy a zsidókat azzal vádolta, hogy állítólagos másságuk miatt képtelenek a magyar „*népkezőséggel*” közösségi érzést létrehozni.⁸¹ Így szerintük zsidók voltak az egyetlen nagyobb etnikai csoport, amely különbözött a magyaroktól és más „*árja nemzetiségektől*”.⁸² Ráadásul a zsidó lakosság az idők folyamán hatalmas gazdasági terjeszkedést ért el, így jelentős pozíciókat töltöttek be a gazdasági életben és a szabad foglalkozásokban.⁸³

A zsidó lakoságnak a magyar lakossággal szembeni mennyiségi és minőségi képzettségi előnye az antiszemitizmust ráadásul társadalmi kérdéssé tette. E folyamatok során figyelhető meg a magyar politikában az ún. „*zsidókérdés*” megjelenése, amelynek „*megoldására*” 1919 és 1944 között többször hangzottak el újabb és újabb követelések a zsidó lakossággal szembeni diszkriminatív intézkedések irányában.⁸⁴ Ez nemcsak gazdasági, hanem kulturális kérdés is volt, ahol a „*szellemi elidegenedést*” „*még a gazdasági elidegenedésnél is fenyegetőbbnek*” tartották, „*mert következményei a nemzet életére nézve sokkal mélyrehatóbbak és tartósabbak, és gyakran hamis képet adnak a világnak a magyarságról, a magyar életről és törekvésekről*”.⁸⁵ A gazdasági szféra és a szabad foglalkozások zsidó lakosság általi „*túlzott betöltése*” további ellenségeskedéshez vezetett. Magyarországon állítólagos „*zsidó hálózat*” alakult ki, amely „*a magyar lakosság kiszípolozására és a zsidó előny ügyes megőrzésére irányul az egész országban. A városokban a zsidó a magyarosított német polgárság helyét foglalta el, míg a falvakban kereskedőként, üzletemberként és a szabad foglalkozások tagjaként helyezkedett el*”.⁸⁶ A magyar közvélemény már nem volt hajlandó elfogadni a nagy egyensúlytalanságot az országban azonban – hangzott a jogfosztás

⁷⁸ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 61–62.

⁷⁹ FISCHER, Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 138.

⁸⁰ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 61. Ehhez lásd még FISCHER, Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 138.

⁸¹ SOMOGYI, Fajiság és a magyar nemzet 80.

⁸² 1941. évi XV. törvénycikk indokolása a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről.

⁸³ A zsidó népesség egyes szakmák szerinti megoszlásának számszerű elemzése világossá teszi, hogy a törvény indoklása milyen „*kiegyensúlyozatlanságra*” utalt. 1930-ban a zsidó lakosság az ügyvédek 49,2 %-át, a magánorvosok 54,5 %-át, a magánmérnökök 30,4 %-át és a magán vegyészek 45,1 %-át tette ki. A szerkesztők és újságírók 36,7 %-át és a színészek 24,1 %-át is ők tették ki. Budapesten a számok egyes esetekben magasabbak voltak. Itt a zsidók az ügyvédek 55,8 %-át, az orvosok 67,2 %-át és a magánmérnökök 36 %-át tették ki. A kereskedelem és a bankszektorban foglalkoztatottak 40%-a volt zsidó származású. Bár az iparban és kereskedelemben a zsidók száma általában csak 8,3% volt, de egyes ágazatokban ez az arány jelentősen magasabb lehetett, például a szállodaiparban 20%, a nyomdaiparban pedig 53,7%. A szőrmekereskedők 22,3%-a, az ipari tisztviselők 33,4%-a volt zsidó származású. Ezzel szemben a mezőgazdasági munkásoknak mindössze 0,1%-a, a mezőgazdasági cselédeknek 0,3%-a, a kőműveseknek 0,5%-a, az ipari munkások 5,6%-a, a napszámosoknak 1,3%-a és a háztartási alkalmazottak 1,9%-a volt zsidó, lásd: CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60–61. További számok található még a következő műben: RIEDL, Die Juden in Ungarn 171., 177. ff.

⁸⁴ LACZÓ, Verwirrte Fäden, blinde Flecken. Die ungarischen Juden in der Horthy-Ära 73., 74.

⁸⁵ RIEDL, Die Juden in Ungarn 171., 179.

⁸⁶ RIEDL, Die Juden in Ungarn 171., 175.

indoklása, mivel a „*zsidók*“ elfoglalják azokat a szakmákat, amelyek a nemzeti és a szellemi élet irányításában kiemelkedő szerepet játszanak.⁸⁷

4.1. Az 1920. évi XXV. törvénycikk

A politikai és társadalmi fejlemények következtében már 1920-ban elfogadták az első zsidóellenes törvény Magyarországon.⁸⁸ Ez a *numerus clausus* bevezetésével⁸⁹ jelentős mértékben korlátozta a zsidó lakosság felsőoktatásba történő felvételét, amely korábban az egyetemi hallgatók mintegy 36 százalékát tette ki.⁹⁰ A törvény még nem foglalkozott kifejezetten a zsidó lakossággal mint személycsoporttal. Inkább azt írta elő, hogy az 1920/21-es tanév kezdetétől csak olyan személyek vehetők fel a felsőoktatásba, akik fenntartás nélkül a nemzeti állam mögött állnak és erkölcsileg megbízhatóak (1. § 1. bek.). Ezen kívül rögzítette, hogy a hallgatók arányát a jövőben az országban élő „faj“ vagy nemzetiség arányához kellett igazítani (3. § 3. bek.). A zsidó diákság szinte az egyetlen „*felülreprezentált*“ csoport volt a felsőoktatásban, azaz a jogszabály elsődleges célpontját képezte,⁹¹ és a felsőoktatásban való korábbi részvételt tekintve öt százalék körüli csökkentést jelentett.⁹²

Bár ezeket a rendelkezéseket 1928-ban hatályon kívül helyezték, a törvénynek mégis megvolt az a hatása, hogy rögzült a társadalomban⁹³ az a gondolat, hogy a „*zsidókérdést*“ jogalkotási eszközökkel lehet megoldani, és ezzel együtt – első ízben – megjelent a „*fajvédelem*“ eszméje a jogkorlátozó politika keretei között.⁹⁴ Ebben az időszakban a diákszövetségekben erőszakos zsidóellenes zavargásokra is sor került, amelyek rendszerint a zsidó diákokat az egyetemekre való bejutásban akadályozták. Ugyanakkor a *Teleki*-kormány (1920/21) alatt számos zsidóellenes rendelet is született, mint például a 3.000 zsidó kocsmáros szeszital-engedélyének visszavonása vagy a zsidók közfürdőhasználati engedélyének egyes településeken kiválasztott napokra való korlátozása. További intézkedés volt az 1914 után Magyarországra érkezett zsidók kiutasítása az országból.⁹⁵ Ennek fényében az antiszemitizmus az 1920-as évek végére elérte a magyar társadalom egészét. Bár az út a „*fehér terrortól*“ és az 1920. évi XXV. törvénycikktől a zsidótörvényekig nem volt egyenes,⁹⁶ ezek a fejlemények mindazonáltal előfeltételeivé váltak az 1930-as évek végétől jelentkező zsidóellenes jogalkotásnak.

⁸⁷ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 61.

⁸⁸ 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásról.

⁸⁹ A zsidó diákságra gyakorolt hatásokról lásd: KIRÁLYI, Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között. A zsidótörvényekkel kapcsolatos részletes jogi információkat lásd: KOVÁCS, A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről 128–139.

⁹⁰ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 23.

⁹¹ VAGNINI, The Hungarian Anti-Jewish Laws and Relations between Hungary and Germany 69.

⁹² CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60 – 61.; VITÁRI, Ungarn in der Zwischenkriegszeit.

⁹³ KOVÁCS, The Case of the Teleki Statue: New Debates on the History of the Numerus Clausus in Hungary 191., 193–194.

⁹⁴ RADOCSAY, Rechtserneuerung in Ungarn 24. Áttekintést ad a mai diskurzusról az 1920. évi XXV. törvénycikk és az 1938-tól kezdődő zsidótörvények közötti folytonosságról a következő mű: LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 40. ff.

⁹⁵ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 24.

⁹⁶ ROMSICS, Trianon und der Holocaust. Die ungarischen Traumata des 20. Jahrhunderts 57. *Arató István* arra is rámutat, hogy az „*új jognak*“ nincs szerves kapcsolata a korábbi jogszabályokkal, mivel a háború utáni időszak egyes rendelkezései csak részben fedték a „*problémát*“. Lásd: ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb

5. A magyar zsidótörvények (1938–1942)

1933-tól Magyarország külpolitikai szempontból közeledett a „III. Birodalomhoz”.⁹⁷ Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiszocialista „faji” törvényhozást érdeklődéssel követték, sőt üdvözölték,⁹⁸ így például 1938 októberében a német „faji” törvények főbb jellemzőinek magyarázata a Magyar Bírák és Ügyészek Szövetsége tapsviharral fogadta,⁹⁹ 1942-ben pedig a magyar Igazságügyi Minisztérium kijelentette, hogy aligha volt még egy olyan nemzet, amely nagyobb érdeklődéssel és megértéssel követte volna a „III. Birodalom” intézkedéseit a „zsidókérdés” megoldásával kapcsolatban 1935-ben, mint Magyarország. A nürnbergi törvények életbe lépése arra a felismerésre vezette a magyar politikát, hogy az itthoni körülményeket is alakíthatja hasonló módon.¹⁰⁰

1938 és 1942 közötti időszakban a magyar törvényhozó 21 zsidóellenes törvényt fogadott el, illetve ha ehhez hozzávesszük az 1920. évi XXV. törvénycikket is, akkor a *Horthy*-korszakban 22 ilyen törvényről beszélhetünk.¹⁰¹ 1938 és 1944 között további 367 zsidókra vonatkozó rendelet is született, amelyek közül 194 kormányrendelet volt.¹⁰² A törvények és rendeletek gazdasági és birtokpolitikai intézkedésekre, a zsidó emberek polgári jogainak és szabadságjogainak korlátozására, valamint „fajvédelmi intézkedésekre” vonatkoztak. Mindezek körében a négy, zsidótörvény néven ismert törvény különösen drasztikus hatású volt. Kibocsátásuk három szakaszra osztható: „az érzékelés és a kísérletezés időszaka” (1938), „a terjesztés és az elvek időszaka” (1939), végül pedig „a hiányosságok megszüntetésének időszaka” (1941-től), melynek a célja az volt, hogy „végleges és kielégítő” megoldást találjanak a „zsidókérdésre” vonatkozóan.¹⁰³ Az előzők rendelkezéseit jelentősen megszigorította a III. zsidótörvény, amelyet „magyar fajvédelmi törvényként” ismernek a német szakirodalomban, majd a IV. zsidótörvény a korábbi rendelkezések további szigorítását és megerősítését hozta.

5.1. Az I. zsidótörvény (1938)

Az I. zsidótörvény az 1938. évi XV. törvénycikk volt „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” elnevezéssel.¹⁰⁴ Egy román törvényt követően ez volt a második antiszemita

---

biztosításáról 311., 315–316. *Laczó* áttekintést ad a történészek ezzel kapcsolatos vitájáról: LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 41.

⁹⁷ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 27.

⁹⁸ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60.

⁹⁹ Lásd a *Hans Frank* 1938. október 20. és 23. közötti külföldi útjáról készült jelentést: BA Berlin-Lichterfelde, R 61/571, 198–199. lap; N. N., Reichsminister Dr. Frank sprach in Budapest 151.

¹⁰⁰ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60.

¹⁰¹ Egy felsorolás található: KARSAI, A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek 141. ff.

¹⁰² KARSAI, A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek 144. Németországban például *Endre László* budapesti alispán fajvédelmi rendeleteit ismerték. *Endre* közismert antiszemita volt, aki szoros kapcsolatot tartott fenn Németországgal, lásd: N. N., Rassenschutzmaßnahmen in Ungarn 38.; VAGNINI, The Hungarian Anti-Jewish Laws and Relations between Hungary and Germany 77.

¹⁰³ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 62., 64., 68–69.

¹⁰⁴ 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. A törvényt a német nyelvű fordítása a következő helyen olvasható: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 137. ff. (14. sz. dokumentum).

törvény Európában, amely a „III. Birodalmon“ kívül született meg.¹⁰⁵ Tartalmazta a zsidó-fogalom első meghatározását, valamint a zsidók bizonyos szakmákban betöltött arányára és fizetésére vonatkozó százalékos korlátozásokat 1938 és 1943 között.

A törvényben használt zsidó-fogalmat kizárólag az izraelita vallási közösséghez való tartozás határozta meg.¹⁰⁶ Ennek megfelelően mindenki zsidónak számított, aki az izraelita vallási közösség tagja volt, vagy aki csak 1919. július 31. után tért át valamelyik keresztény felekezethez. Továbbá, aki 1919. július 31. után született, az is ide tartozott, feltéve, hogy legalább az egyik szülője az izraelita vallási közösség tagja volt. Az 1919. július 31-i határidő a zsidók 1919-ben tanúsított „nemzetellenes magatartásából“ és az 1919 augusztusa óta tartó megkülönböztetésükből következett.¹⁰⁷ A jogalkotó úgy vélte, hogy ettől kezdve a zsidók „önkéntes és önzetlen beilleszkedése a nemzet egészébe“ többé nem feltételezhető.¹⁰⁸ Az I. zsidótörvény 4. §-a és a végrehajtási rendelet 21. §-a szerint kivételt képezett e rendelkezések alól az, ha a zsidó apa az I. világháborúban meghalt, vagy hadirokkantként tért vissza, tűzoltó volt, vagy ha a zsidó anyja háborús özvegy volt. Bár a definíció nem használt „faji jellemzőket“, a zsidóságot e meghatározás szerint 1919. augusztus 1-jétől „fajként“ kellett kezelni.¹⁰⁹ A korabeli jogászkörök élesen bírálták ezt az ellentmondást.¹¹⁰

Gazdasági szempontból is lényeges, hogy az I. zsidótörvény 20 százalékra korlátozta a zsidók arányát az ügyvédi, orvosi, mérnöki, titkári és újságírói szakmákban, valamint a színház- és filmiparban és a megfelelő szakmai kamarákban (4., 5. és 7. §§). Az ipari és kereskedelmi vállalatok szellemi alkalmazottai között a zsidó alkalmazottak aránya szintén nem haladhatta meg a 20 százalékot. A sajtóágazatban ez vonatkozott a zsidó alkalmazottak jövedelmére is, amely nem haladhatta meg az állandó alkalmazottaknak fizetett éves bérösszeg 20 százalékát (5. §). Ezzel a diszkriminatív munkaerőpiaci és bérpolitikával a törvény azt a „megkerülhetetlen nemzeti feladatot“ vállalta magára, hogy csökkentse a zsidók és a lakosság többi része közötti egyértelmű jövedelmi különbségeket, és harcoljon a nem zsidókat érintő munkanélküliség ellen. Emellett a zsidó részvétel korlátozása különösen a színházi életben és a sajtóban, a „magyarság hagyományos értékeinek“ a középpontba történő visszaállítását célozta a szellemi élet területén. Ugyanakkor a jogalkotó arra

¹⁰⁵ LADÁNYI, Az első zsidótörvény megszületése 102. A szerző az I. zsidótörvényt a „III. Birodalmon“ kívüli első antiszemita törvénynek nevezte, nem sokkal korábban azonban Románia új állampolgársági törvényt hozott, amely sok romániai zsidót megfosztott az állampolgárságától, és számos zsidót kizárt a szakmai szervezetekből. Lásd hozzá: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 52.

¹⁰⁶ Lásd hozzá a végrehajtási rendelet 21. §-át: A mi. kir. minisztérium 1938. évi 4.350.számú M. E. sz. rendelete a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938: XV. törvénycikkben az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi kamarákra, valamint a vállalatokra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról. A végrehajtási rendelet szabályozási tartalmáról szóló rövid feljegyzést lásd: N. N., Erste Durchführungsordnung zum ungarischen Judengesetz, Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 99.

¹⁰⁷ A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. törvénycikk indoklása. Lásd hozzá: ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról 311., 313–314.

¹⁰⁸ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 63.

¹⁰⁹ ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról 311., 313.; MEHÉLY, A Cél 109–116. Az idézet a német fordításból származik: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 126., 129. (10. sz. dokumentum).

¹¹⁰ MEHÉLY, A Cél 9 109–116.

is hivatkozott, hogy a törvényi rendelkezések figyelembe vették Magyarország meglévő munkaerőpiaci és gazdasági struktúráját.¹¹¹

A törvényt úgy ismertették a német jogászörök előtt, mint Magyarország elkötelezettségének bizonyítékát azon államok mellett, amelyek „a zsidóság visszazsorítását a gazdasági szférában és a szellemi életben a nemzeti élet egészséges egyensúlyának elkerülhetetlen és balaszthatatlan követelményének tekintik”.¹¹² A szabályozást a német példa ugyan ösztönözte, de nem befolyásolta, vélekedett Csiky.¹¹³ Az ideológiai alapot azonban kétségtelenül az 1935. évi nürnbergi törvényekből kölcsönözték.¹¹⁴ A magyar törvény is abból a vezérelvből indult ki, hogy a zsidók „idegen tester” képeznek a „nemzet egészében”; ezért korlátozni kell őket az ország szellemi és a gazdaságban életében való részvételüket tekintve.¹¹⁵ Az ún. nemzeti körökben azonban a törvényt a „növekvő antiszemitizmus elleni intézkedésként” indokolták, ami csupán arra szolgált, hogy az országban a zsidó lakossággal szemben izzó gyűlöletet „megfőkezzék”.¹¹⁶

5.2. A II. zsidótörvény (1939)

Az 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók a közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról¹¹⁷ körülbelül egy évvel az I. zsidótörvény után, 1939. május 5-én lépett hatályba Magyarországon. Az előzőhöz képest messzebbre mutató rendelkezéseket tartalmazott, amelyek még inkább elősegítették a zsidók kiszorítását a közszférából és a gazdaságból. Tartalmát tekintve jelentős változásokat eszközölt a zsidó-fogalom meghatározásában, az államjogi korlátozásokban, a szabad foglalkozások és a gazdasági életben való részvétel korlátozásában, valamint a végrehajtási és büntetőjogi rendelkezésekben. A törvény szükségességét a „zsidóság erős faji sajátosságaiával” indokolták.¹¹⁸

A törvény kibővítette a zsidó fogalmát a származás kritériumával. Kimondta (1. § 1. bek.), hogy a norma alapvető rendelkezése szerint zsidónak kell tekinteni azt, aki a mózesi vallási közösséghez tartozik, vagy legalább egy olyan szülőtől vagy legalább két olyan nagyszülőtől származik, aki a hatálybalépéskor a mózesi vallási közösséghez tartoztak, vagy a hatálybalépés előtt tartoztak;¹¹⁹ valamint a fent említett személyek leszármazottai, akik a törvény hatálybalépése után születtek. Bár a törvény ezen rendelkezése továbbra is az érintett személyek vallási hovatartozásán alapult, most már kifejezetten az érintett személyek „faji hovatartozására” következtek. A törvény indoklása világossá tette, hogy (nagyon kevés kivételtől eltekintve) nem kérdéses, hogy az izraelita

¹¹¹ A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. törvénycikk indokolása.

¹¹² ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról 311.

¹¹³ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 62.

¹¹⁴ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 62.

¹¹⁵ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 61–62.

¹¹⁶ FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 31–32.

¹¹⁷ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. A törvény szövegének német nyelvű fordítását a ZoeR 1939–1940. évi számában közzétették (281. ff.). Lásd hozzá: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 180. ff. (29. sz. dokumentum).

¹¹⁸ ROMSICS, Trianon und der Holocaust. Die ungarischen Traumata des 20. Jahrhunderts 64.

¹¹⁹ A német jogi terminológia szerint ezeket a személyeket „1. ági rokon vegyes származású” kategóriával jelölték. Lásd: A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk indokolása.

vallási közösség tagja egyben a „*zsidó faji közösség*“ tagja is. Kétségtelen volt tehát, hogy a kereszténységre való áttérés nem szünteti meg a „*zsidó fajhoz*“ való tartozást.¹²⁰

Gazdasági szempontból a törvény a már meglévő intézkedések szigorítását is jelentette. A magánvállalatoknál a zsidó alkalmazottak megengedett arányát 12 százalékra, a szabadfoglalkozásúaknál pedig hat százalékra csökkentette (14. § és 17. §). A sajtóban, színházban és filmiparban a vezetői pozíciók tekintetében *numerus nullus*-t vezetett be (10. § és 13. §).¹²¹ Reakcióként a zsidó alkalmazottak elbocsátási hulláma következett, amelynek során 90.000 férfi és nő vesztette el állását.¹²² Ez a zsidó lakosságot súlyosan érintette, miközben a magyar gazdaságot nem állította le.

A magyarországi zsidóság közéletének és gazdasági terének korlátozására irányuló törekvés folytatásaként a II. zsidótörvény állami jogi korlátozásokat is bevezetett. Ezek jelentősen korlátozták a zsidó lakosság politikai jogait.¹²³ A jogi korlátozások érintették a magyar állampolgárság megszerzését és elvesztését, a választójogot és a közhivatalok betöltésének lehetőségét. A rendeletek szerint a zsidók csak születés útján szerezhettek állampolgárságot. A honosítás, házasság vagy legitimáció útján történő megszerzés tehát már nem volt lehetséges (3. §). Ezenkívül a zsidókat mostantól meg lehetett fosztani állampolgárságuktól. A zsidók többé nem lehettek tagjai a felsőháznak, szavazati jogukat és a parlamenti és önkormányzati választásokon való indulási jogukat korlátozták (4. §). Nem léphettek többé az állam, az önkormányzatok vagy a városi közigazgatás szolgálatába, a zsidó bírakat, ügyészeket és tanárokat nyugdíjazták (5. §).¹²⁴ Ennek eredményeként a magyarországi zsidó lakosságot „különjog” alá helyezték, és teljesen kizárták bizonyos jogokból.¹²⁵ Így a törvény „*erőteljesen, szigorúan és szisztematikusan érvényesítette a fajvédelem eszméjét az állami, társadalmi és kulturális élet egészében*“, ahogyan azt Radocsay magyar igazságügyi miniszter hangsúlyozta.¹²⁶ A törvényt és végrehajtási rendeleteit „*korszakos jelentőségű lépésként ünnepelték a magyar zsidókérdés megoldása felé vezető úton*“, ami azt szolgálta, hogy „*megfékezze a zsidók aránytalan előretörését a gazdasági és közéletben*“.¹²⁸

5.3. A III. zsidótörvény (1941)

A „faji” elkülönítés végül a III. zsidótörvény elfogadásával történt meg, amelynek megalkotása már 1940 óta a hivatalos kormányprogram része volt.¹²⁹ Az 1941. augusztus 8-án hatályba lépő 1941. évi XV. törvénycikk *az 1894. évi XXXI. törvénycikket, a magyar házassági törvényt módosította,*

¹²⁰ A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk indokolása.

¹²¹ A pesti zsidó közösségnek az első két zsidótörvényre adott reakciójáról szóló beszámolót lásd: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 270. ff. (62. sz. dokumentum).

¹²² FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 33.; LACZÓ, The Radicalization of Hungarian Antisemitism 47.

¹²³ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 65.

¹²⁴ RÁCZ, Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn 33.

¹²⁵ RÁCZ, Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn 33.

¹²⁶ RADOCSAY, Rechtserneuerung in Ungarn 24.

¹²⁷ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 67.

¹²⁸ RÁCZ, Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn 33.

¹²⁹ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 67.

illetve egészítette ki a „szükséges fajvédelmi” rendelkezésekkel.¹³⁰ A III. zsidótörvény szükségességét azzal indokolták, hogy a II. zsidótörvény elfogadása óta eltelt három év alatt olyan hiányosságok váltak nyilvánvalóvá, amelyeket most orvosolni kellett.¹³¹ A törvény indoklása szerint – a meglévő „vegyes házasságok” számát tekintve – egyrészt a nem zsidó házasságokkal szembeni korábbi társadalmi ellenállás, másrészt a zsidó lakosság társadalmi és gazdasági elnyomására vonatkozó jogszabályok nem bizonyultak elegendő visszatartó erőnek. Mindez reakció volt a keresztény-zsidó „vegyes házasságok” számának folyamatos növekedésére, amely 1895 és 1936 között alig két százalékról több mint 14 százalékra emelkedett.¹³² A „hiányosságok megszüntetése” egyrészt a „fajvédelmi intézkedések” meghozatalára, másrészt a „faji elv” következetes betartására vonatkozott annak meghatározásában, hogy ki „zsidó”.¹³³

Ebben az értelemben a fogalmat ismét a „faji elv” szerint szigorították. Zsidónak számított mindenki, akinek a nagyszülei a zsidó vallási közösségbe születtek – legalább ketten –, továbbá mindenki, aki a zsidó hitközösség tagja volt, származástól függetlenül (9. §). A meghatározást azzal indokolták, hogy a nagyszülők születése idején a mózesvallásúak közösségből való kilépés gyakorlatilag lehetetlen volt, vagyis az akkoriban mózesi hitben született nagyszülők is a zsidóság tagjainak tekinthetők.¹³⁴ Ezen túlmenően a törvény hatálybalépése után kötött házasságból származó zsidók leszármazottai is zsidónak minősültek, míg a keresztény hitközösség tagjaként született személyek, akiknek csak az egyik nagyszülője volt zsidó származású, nem számítottak zsidónak.

Ezen kívül a 9. § tiltotta a magyar-zsidó „vegyesházasságokat”, valamint a zsidók és nem zsidók közötti házasságon kívüli nemi kapcsolatot. A szabályozás célja az volt, hogy „ne kerüljön több zsidó vér a magyar nemzet testébe”.¹³⁵ Ettől kezdve a „vegyesházasság” kötése öt évig terjedő szabadságvesztéssel, valamint hivatalvesztéssel és minden politikai jog felfüggesztésével volt büntethető (14. §). Ezen kívül a zsidó férfi és nem zsidó nő közötti házasságon kívüli szexuális kapcsolatot vétségként három évig terjedő szabadságvesztéssel, hivatalvesztéssel és politikai jogaiknak felfüggesztésével fenyegették (15. § 1. bek.). Bizonyos minősített esetekben a házasságon kívüli nemi közösülés büntetnek minősült, amely öt évig terjedő szabadságvesztéssel, hivatalból való eltávolítással és minden politikai jogtól való megfosztással volt büntethető (15. § 2. bek.). Tehát a „faji tisztaság” érdekében hozott törvénynek nagy jelentőséget tulajdonítottak „a nemzet védelme érdekében”.¹³⁶

¹³⁰ 1941. évi törvénycikk a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. Német fordítását lásd a ZoeR 1941–1942. számában (417–422.), valamint a következő gyűjteményben: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 239. ff. (51. dokumentum).

¹³¹ Gustav Herbert cikke a bécsi *Völkischer Beobachter*-ben szintén utalt a „hiányosságokra” (1942. december 24-i szám, 3). Lásd még: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 333. (89. dokumentum).

¹³² ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról 381., 382.

¹³³ CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 68.

¹³⁴ ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról 381., 383.

¹³⁵ ARATÓ, Az 1938. május 29-i törvény a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb biztosításáról 381.

¹³⁶ RADOCSAY, Rechtserneuerung in Ungarn 29; RÁCZ, Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn 43.

5.4. A IV. zsidótörvény (1942)

Az 1942. szeptember 6-i IV. zsidótörvény (1942. évi XV. tc.) a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól rendelkezett. A célja a földek kisajátítása és ezáltal a zsidó lakosság megélhetési lehetőségeinek további korlátozása volt. Ez jelentette a döntő lépést a mezőgazdaság „zsidótlánítása” felé, amelyet 1939 és 1944 között radikalizálódó folyamat keretében hajtottak végre. Ezzel megszüntették az utolsó „hiányosságokat”, amelyeket a korábbi zsidótörvény óta felismerni véltek.¹³⁷ Ennek ellenére még e törvény elfogadása után is érkeztek panaszok, hogy a zsidó nagybirtokosok „még mindig a magyar parasztok bátáról húzzák le a bőrt, miközben egymillió hektáron ülnek”,¹³⁸ vagyis úgy gondolták, a szabályozások nem váltottak ki kellő hatást.

A törvény a zsidó fogalmát a III. zsidótörvénynek megfelelően használta (1. § 1. bek.). A törvény hatálya alá tartozó személyek, valamint a zsidónak minősülő, zsidók többségi irányítása alatt álló vagy „zsidó érdekeket szolgáló” jogi személyek (1. § 2. bek.) nem szerezhettek mezőgazdasági vagy erdőgazdasági ingatlant, illetve lakóközösségekben lakóingatlant (2. §), a meglévő tulajdonukat pedig át kellett adniuk (3. §).¹³⁹ A törvény célja az indoklás szerint az volt, hogy az állam területét alkotó földet olyan emberek birtokolják, akik származási, szellemi, intellektuális és érzelmi szempontból is elválaszthatatlan tagjai a „népközösségnek” (vagy inkább „nemzetnek”, ahogy ez a kifejezés Magyarországon elterjedtebb volt), és akik tudatában vannak a közösség erkölcsi jelentőségének is. A „Magyarországon élő zsidók nagy tömege” nem felelt meg ezeknek a követelményeknek, és a mezőgazdasági termelés sokkal inkább azok kezében van, akik „fajilag”, szellemileg, lelkiileg és erkölcsileg különböznek a „népközösségtől”, és akiknek érdekei erősen ellentétesek a „népközösség” céljaival – szövelt az indoklás. A törvényhozó így kívánta megakadályozni azt, hogy a zsidók kezükben tartsák a mezőgazdasági életet. A zsidók és a lakosság többi része közötti „faji különbség” tekintetében a törvény indoklása kifejezetten hivatkozott a külföldi (különösen a német) „faji törvényhozásra”.¹⁴⁰

Ez a „földreform” megerősítette azt a meggyőződést, hogy a gazdasági jóléthez vezető legrövidebb út a zsidó állampolgárok tulajdonán keresztül vezet.¹⁴¹ A jogképességükre vonatkozó korlátozásokat, amelyek előtt a II. zsidótörvény nyitotta meg az utat, ilyen módon kiegészítették. A törvény önmagában nem volt olyan hatással a zsidó lakosságra, mint a II. zsidótörvény, azonban több tízezer zsidónak minősülő személyre és családtagjára nézve súlyos következményekkel járt.¹⁴²

5.5. A magyar zsidótörvények mérlege

A magyarországi zsidókérdés mind a zsidó lakosság, mind a magyar politika szemszögéből létkérdésként jelentkezett. Az érintetteket a megélhetésüktől megfosztó intézkedéseket a magyarországi hivatalos szervek úgy mutatták be, mint szükségszerűséget a magyar lakosság „zsidók

¹³⁷ CSÖSZ, Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása 176; CSIKY, Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn 60., 68.

¹³⁸ Serényi Miklós gróf véleményét 1943 decemberéből idézi: KARSAI, A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek 140., 163.

¹³⁹ CSÖSZ, Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása 176., 184.

¹⁴⁰ A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. törvénycikk indoklása.

¹⁴¹ CSÖSZ, Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása 176.

¹⁴² CSÖSZ, Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása 176., 192.

általi (vélt) *kiszorításának*” megállítása érdekében. A jogi intézkedések vezérelve a „*faji elgondolás*” volt. Így Magyarországon 1942-re kialakult egy „*faji alapú*” állampolgársági, hivatás- és családjog, amely a zsidótörvények alapján kizárta a zsidó lakosságot a magyar jog köréből, és különleges jogállás hozott létre erre a személycsoportra nézve. Ennek a fajelméleti felfogásnak a lényegi elemét képezte, hogy a zsidók „*önmagukért való nép*” és nem Magyarország polgárai. A német szaksajtóban megjelent magyar jogász érvelés szerint ez a felfogás a német „*faji jogalkotáson*” és a német törvényhozásban propagált „*faji modellen*” alapult. A német jogszabályok azonban más tekintetben is mintául szolgáltak a magyar zsidótörvények számára.

6. Záró jogösszehasonlítás

1944 áprilisában, amikor Magyarország már német megszállás alatt állt, a magyar zsidóellenes rendelkezéseket a „III. Birodalom” külügyminisztériuma a német „*zsidótörvények*” alapján vizsgálta felül. Egy fennmaradt memorandum dokumentálta, hogy – bár a magyar zsidó-definíció két ponton még a német fogalmat is meghaladta – a magyar törvényhozás összességében „*a zsidóként kezelendőség alóli számos mentesség lehetőségével messzemenően áttörte*” az általános szabályozást.¹⁴³

A magyar fogalmi meghatározásból ténylegesen kiderül, hogy két tekintetben is túlmutatott a német rendelkezéseken. Például zsidónak számított az is, aki két zsidó nagyszülőtől származott és nem háromtól, ahogy azt a „III. Birodalomban” szabályozták. A „III. Birodalomban” viszont azokat, akik két zsidó nagyszülőtől származtak, „*első fokú vegyes származású személynek*” bélyegezték. Magyarországtól eltérően nekik további követelményeknek kellett megfelelniük ahhoz, hogy a „*zsidó-fogalma*” alá tartozzanak. A magyar jog ezzel szemben nem ismerte el a „*másod fokú vegyes származású személy*” kategóriáját. Az I. zsidótörvény kivételezetti rendelkezései is túlmutattak a német szabályozáson. Mindazonáltal a törvények indoklásából is kitűnik, hogy mindkét ország diszkriminatív, antiszemita törvényhozása legkésőbb 1939-től kezdve ugyanazon a „*faji koncepción*” alapult.

A zsidó lakosság kizárása a közsférából és a gazdaságból mindkét országban fokozatosan történt, bár a magyar intézkedések általában enyhébbek voltak, mint a „III. Birodalom” szabályai. Németországgal ellentétben 1942-ig nem volt teljes a kiszorítás. Ehhez képest a nemzetiszocialista törvényhozás sokkal messzebbre mutató és kompromisszummentesebb volt. Ez annak is betudható, hogy a magyar gazdaság a munkaerőpiac szerkezetéből adódóan függött a dolgozó zsidó lakosságtól. A különbségek ellenére is látható, hogy a „*fajvédelmi intézkedések*” mindkét országban a „*vegyesházasságok*” törvényi tilalmából és a zsidókkal való házasságon kívüli szexuális kapcsolatok büntethetőségéből álltak, és a jogi indítékok is egyértelmű párhuzamokat mutattak. Csupán a büntetés neve és mértéke tért el némileg egymástól. A politikai jogoktól való megfosztásra és a „*nemzeti közösségből*” való jogi kizárásra vonatkozó rendelkezések szintén hasonlóságokat mutatnak. Végeredményben a magyar és a német „*faji törvényhozás*” között a kisebb eltérések ellenére is ideológiai és tartalmi párhuzamok vonhatók, és ezek a párhuzamok a „III. Birodalomból” történő jogátvételt is visszavezethetők.

¹⁴³ 55. számú telegramm Altenburg, 1944. április 11-i keltezéssel. Lásd: FRITZ, Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 458. (133. sz. dokumentum).

	„III. Birodalom“	Magyarország
1.	1933-tól a „faji gondolat“ vezérelvként jelent meg.	1938: gazdasági érdekek érvényesítése a zsidó lakosság rovására. 1939-től a „faji gondolat“ a vezérelv.
2.	1933: az „árja paragrafus“ bevezetése a hivatásos közszolgálat helyreállításáról szóló törvényben, amely szerint a zsidók „nem árjának“ számítottak, és a „faji hovatartozást“ a vallási hovatartozáson túlmenően vélelmezték. 1935: zsidó-fogalom a birodalmi állampolgársági törvény első végrehajtási rendelete szerint: aki legalább három „teljesen zsidó“ nagyszülőtől származott (5. § 1. bek.); továbbá az „első fokú keverékek“, akik a zsidó vallási közösséghez tartoztak, a birodalmi állampolgársági törvény hatálybalépésekor vagy azt követően zsidóval kötött házasságban éltek, valamint az e házasságból származó gyermekek; végezetül a zsidóval való nemi közösülésből származó törvénytelen gyermekek (5. § 1. és 2. bek.). „Első fokú keverék”: aki két „teljesen zsidó“ nagyszülőtől származott (2. § 2. bek.). „Másod fokú keverék”: aki egy „teljesen zsidó“ nagyszülőtől származott; a nagyszülők vallási hovatartozásának figyelembe vételével (2. § 2. bek.).	1938: a „faji értelemben“ használt zsidó-fogalmat a vallási hovatartozás alapján állapították meg; az izraelita és Mózes vallású hitközségek tagjai, az 1919. július 31. után áttért keresztények és az 1919. július 31. után legalább egy „teljesen zsidó“ szülőtől származó személyek rasszista értelemben minősültek zsidónak. Kivételzetek voltak: zsidó apa I. világháború frontharcosaként vagy tűzoltóként, zsidó anya háborús özvegyként. 1939: a zsidó fogalom kiegészítése a származási kritériummal: zsidónak számított az is, aki legalább két „teljesen zsidó“ nagyszülőtől származott, valamint az 1939. május 5. után született zsidók leszármazottai az első két zsidótörvény értelmében. A 2. § szerint számos kivételzett volt. 1941: a zsidó-fogalom szigorítása: zsidónak számítottak azok a személyek, akiknek legalább két nagyszülője zsidónak született és akik az izraelita vallási közösség tagjai voltak, valamint a zsidók törvényes leszármazottai. 1942: az 1941-es „faji“ meghatározás elfogadása a gazdasági szektorban is.
3.	Foglalkozási korlátozások és tilalmak: 1933 és 1938 között megtörtént a zsidók teljes kizárása a közszolgálatból, az igazságszolgáltatásból, az ügyvédi és orvosi hivatásból, valamint a sajtó vezető pozícióiból. Kivételzetekre vonatkozó rendelkezések a közszolgálatban és az ügyvédek esetében 1935 végéig az I. világháború frontharcosai, illetve a „régí köztisztviselők“ vagy 1914. augusztus 1. óta ügyvédi engedéllyel rendelkezők számára.	Foglalkozási korlátozások és tilalmak: 1938: 20 százalékos <i>numerus clausus</i> bevezetése a jogi és orvosi szakmákban, az újságírói szakmákban, a színház- és filmiparban, valamint a megfelelő szakmai kamaráknál. 1939: a <i>numerus clausus</i> csökkentése 12 százalékra (magánvállalkozások), illetve 6 százalékra (szabadfoglalkozásúak); a sajtóágazatban a <i>numerus nullus</i> bevezetése. 1942: „zsidó-mentesség“ a mezőgazdaságban.
4.	A politikai jogok elvesztése és a német „népközösségből“ történő „kizárási nyilatkozat“ az 1935-ös birodalmi állampolgársági törvény szerint.	1939: a magyar állampolgárság esetleges megvonása; magyar állampolgárság megszerzése csak születéssel; politikai jogok elvesztése.
5.	1935: német-zsidó „vegyesházassági tilalom“ bevezetése a vérvédelmi törvényben. Jogellenes magatartás esetén a megsemmisítés iránti kereset hivatalból történő benyújtásának lehetősége, fegyházbüntetés. A „fajgyalázás“ tényállása a vérvédelmi törvényben, a férfi börtönben vagy fegyházban letöltendő szabadságvesztéssel való büntetése.	1941: magyar-zsidó „vegyesházassági tilalom“ bevezetése, öt évig terjedő szabadságvesztéssel, hivatalvesztéssel és minden politikai jog felfüggesztésével büntetendő magatartás. A „fajgyalázás“ büntethetővé tétele háromtól öt évig terjedő szabadságvesztéssel, hivatalvesztéssel és a politikai jogok felfüggesztésével.

1. táblázat (a szerző összeállítása)

Felhasznált források

1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV&searchUrl=/ezer-ev-> (2024. 08. 03.)
1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D41> (2024. 08. 03.)
1938. évi XV. törvénycikk indokolása a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93800015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D50> (2024. 08. 03.)
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=93900004.tv&txtreferer=99100025.tv> (2024. 08. 03.)
1939. évi IV. törvénycikk indokolása a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D50> (2024. 08. 03.)
1941. évi törvénycikk a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94100015.TV&targetdate=&printTitle=1941.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (2024. 08. 03.)
1941. évi XV. törvénycikk indokolása a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100015.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D51> (2024. 08. 03.)
1942. évi XV. törvénycikk indokolása a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94200015.TVI&targetdate=&printTitle=1942.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk+indokol%C3%A1sa&referer=1000ev> (2024. 08. 03.)
1942. évi XV. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94200015.TV&txtreferer=99100025.TV#:~:text=13.,a%20%C3%B6ldm%C3%ADvel%C3%A9s%C3%BCgyi%20miniszter%20enged%C3%A9ly%C3%A9vel%20lehet> (2024. 08. 03.)
- A mi. kir. minisztérium 1938. évi 4.350. számú M. E. sz. rendelete a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938: XV. törvénycikkben az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi kamarákra, valamint a vállalatokra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról, 1938. június 24. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1938/?pg=981&layout=s&query=XV (2024. 08. 03.)
- Anlage zur Dritten Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 6. Mai 1933, RGL. I.
- Dritte Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 6. Mai 1933, RGL. I.
- Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935, RGL. I, 1333.
- Erste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 14. November 1935, RGL. I, 1333.
- Erste Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 14. November 1935, RGL. I, 1334.
- Erste Verordnung zur Durchführung des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 11. April 1933, RGL. I.
- Fünfte Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 27. September 1938, RGL. I, 1403.
- Gesetz über die Zulassung zur Rechtsanwaltschaft vom 7. April 1933, RGL. I, 188.
- Gesetz zur Verhütung von Mißbräuchen auf dem Gebiet der Rechtsberatung vom 13. Dezember 1935, RGL. I 1478.
- Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 7. April 1933, RGL. I, 175.
- Runderlass des Reichsministers des Innern vom 26. November 1935, Ministerial-Blatt des Reichs- und Preußischen Ministeriums des Innern 1935, 1429.
- Schriftleitergesetz vom 4. Oktober 1933, RGL. I, 713.

Sechste Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 31. Oktober 1938, RGBL. I, 1545.

Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zur Verhütung von Mißbräuchen auf dem Gebiet der Rechtsberatung vom 13. Dezember 1935, RGBL. I, 1481.

Zehnte Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 4. Juli 1939, RGBL. I, 1097.

Zweite Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 21. Dezember 1935, RGBL. I, 1524.

Felhasznált irodalom

ADAM, Uwe-Dietrich: Judenpolitik im Dritten Reich. Königstein 1979

BAK, János M.: Die Diskussion der Räterepublik in Ungarn 1919. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1966/14. sz. 551–578.

BENZ, Wolfgang: Antisemitismus: Zum Verhältnis von Ideologie und Gewalt. In: SALZBORN, Samuel (szerk.): Antisemitismus – Geschichte und Gegenwart. 2. kiadás. Gießen 2009², 33–50.

BÖHLER, Dietrich: Über den Geist hinter Auschwitz. Relativistische bzw. dezisionistische Auflösung, totalitäre und rassistische Bekämpfung des politisch-ethischen Universalismus. In: BIALAS, Wolfgang – FRITZE, Lothar (szerk.): Nationalsozialistische Ideologie und Ethik. Dokumentation einer Debatte. Göttingen 2020

BRAHAM, Randolph L. – HANEBRINK, Paul: The Holocaust in Hungary: A critical analysis. Holocaust and Genocide Studies 2020/34. sz. 1–17.

BRAHAM, Randolph L.: The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary. Ditroit 2000

CSIKY, János: Die gesetzliche Regelung der Judenfrage in Ungarn. ZseR 1942. sz. 60–72.

CSÓSZ László: Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 176–192.

DEISZ, Robert: Rasse und Recht. In: FRANK, Hans: Nationalsozialistisches Handwörterbuch für Recht und Gesetzgebung. München 1935²

ESSNER, Cornelia: Die „Nürnberger Gesetze“ oder Die Verwaltung des Rassenwahns 1933–1945. Paderborn 2002

FISCHER, Rolf: Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–1939. Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose. München 1988

FRITZ, Regina: Die Verfolgung und Ermordung der ungarischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland, 1933–1945. Bd. 15, Ungarn 1944–1945. Berlin 2021

GERLACH, Christian: Mord an den europäischen Juden. Ursachen, Ereignisse, Dimensionen. München 2017

JAKAB Attila: Magyar és keresztény ország. Keresztény felekezetek és antiszemitizmus a Horthy-korszakban. Budapest 2021, <https://mek.oszk.hu/22200/22299/22299.pdf> (2024. 08. 03.)

JASCH, Hans-Christian: Die Rassengesetzgebung im „Dritten Reich“. In: BRECHTKEN, Magnus – JASCH, Hans-Christian – KREUTZMÜLLER, Christoph – WEISE, Niels (szerk.): Die Nürnberger Gesetze – 80 Jahre danach, Vorgeschichte, Entstehung, Auswirkungen. Göttingen 2017, 165–204.

KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 140–163. <https://hdke.hu/tanulmany/karsai-laszlo-a-magyarorszag-i-zsidotorvenyek-es-rendeletek-1920-1944/> (2024.08.01.)

KELLMANN, Klaus: Dimensionen der Mittäterschaft. Die europäische Kollaboration mit dem Dritten Reich. Wien 2019

KIRÁLYI Sándor: Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között. 2009 <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/59db9289-772d-47e2-b376-94d8550f317c/content> (2024. 08. 03.)

KLEE, Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945. Frankfurt a.M. 2016²

KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: MOLNÁR Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest 2005, 128–139. https://hdke.hu/wp-content/uploads/2021/10/08_KovacsMaria_A_Numerusclausus.pdf (2024. 08. 03.)

KOVÁCS Mária: The Case of the Teleki Statue: New Debates on the History of the Numerus Clausus in Hungary. CEU Jewish Studies Yearbook 4. Budapest 2008, 191–208.

- LACZÓ Ferenc: The Radicalization of Hungarian Antisemitism until 1941: On Indigenous Roots and Transnational Embeddedness. In: BAJHR, Frank – POHL, Dieter (szerk.): Right-Wing Politics and the Rise of Antisemitism in Europe 1935–1941. Göttingen 2019, 39–60.
- LACZÓ Ferenc: Verwirrte Fäden, blinde Flecken. Die ungarischen Juden in der Horthy-Ära. Osteuropa 2012/9. sz. 73–86.
- LADÁNYI Andor: Az első zsidótörvény megszületése. Múlt és Jövő 2010/2. sz. 102–121.
- LOOSE, Ingo: Die Wahrnehmung der Nürnberger Gesetze in Polen und Ostmitteleuropa. In: BRECHTKEN, Magnus – JASCH, Hans-Christian – KREUTZMÜLLER, Christoph – WEISE, Niels (szerk.): Die Nürnberger Gesetze – 80 Jahre danach. Vorgeschichte, Entstehung, Auswirkungen. Göttingen 2017, 105–122.
- MAELICKE, Alfred: „Fortschreitende Entjudung Europas.“ Die Deutsche Volkswirtschaft 1942/17. sz. 1272–1276.
- MAYER, Michael: Staaten als Täter. Ministerialbürokratie und „Judenpolitik“ in NS-Deutschland und Vichy-Frankreich. Ein Vergleich. München 2010
- MOMMSEN, Hans: Das NS-Regime und die Auslöschung des Judentums in Europa. Göttingen 2014
- N. N.: Erste Durchführungsordnung zum ungarischen Judengesetz. Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 1938. sz. 99.
- N. N.: Rassenschutzmaßnahmen in Ungarn. Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 1938 38.
- N. N.: Reichsminister Dr. Frank sprach in Budapest. Mitteilungsblatt des National-Sozialistischen Rechtswahrerbundes 1938. sz. 151.
- N. N.: The Commercial and Financial Chronicle 1938. december 24-i sz. (147. köt. 3835. sz.)
<https://fraser.stlouisfed.org/title/commercial-financial-chronicle-1339/december-24-1938-553052>
2024. 08. 01.
- PUFELSKA, Agnieszka: Die „Judäo-Kommune“. Ein Feindbild in Polen, Das polnische Selbstverständnis im Schatten des Antisemitismus 1939–1948. Paderborn 2007
- RÁCZ, Georg: Die neue Rechtsentwicklung in Ungarn. Kiadás helye 1944
- RADOCSAY László: Rechtserneuerung in Ungarn. München 1942
- RETHMEIER, Andreas: „Nürnberger Rassegesetze“ und Entrechtung der Juden im Zivilrecht. Frankfurt a. M. 1995
- RIEDL, Franz: Die Juden in Ungarn. Volk und Reich 1938. sz. 128–136.
- RIEGER, Susanne: Berufsverbot für jüdische Rechtsanwälte in Bayern im Dezember 1938. (h. n.) 2003
http://www.rjo.homepage.t-online.de/pdf/DE_BY_JU_anwalt01.pdf (2024. 08. 03.)
- ROMSICS Ignác: Trianon und der Holocaust. Die ungarischen Traumata des 20. Jahrhunderts. Osteuropa 2012/9. sz. 57–72.
- RÜRUP, Reinhard: Der lange Schatten des Nationalsozialismus. Göttingen 2014
- RÜRUP, Reinhard: Emanzipation und Antisemitismus. Studien zur „Judenfrage“ der bürgerlichen Gesellschaft. Göttingen 1975
- SALZBORN, Samuel: Antisemitismus. Geschichte, Theorie, Empirie. Berlin 2014
- SEEL, Hanns: Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 7. April 1933 in der Fassung vom 23. Juni 1933 und verwandte Gesetze nebst den neuesten Durchführungsverordnungen. Berlin 1933
- SOMOGYI József: Fajiság és a magyar nemzet. Budapest 1941
- STUACKART, Wilhelm – SCHIEDERMAIR, Rolf: Rassen- und Erbpflege in der Gesetzgebung des Dritten Reichs. Leipzig 1943⁴
- STUCKART, Wilhelm – GLOBKE, Hans: Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung. 1. kötet: Reichsbürgergesetz vom 15. September 1935, Blutschutzgesetz vom 15. September 1935, Ehegesundheitsgesetz vom 18. Oktober 1935 nebst allen Ausführungsvorschriften und den einschlägigen Gesetzen und Verordnungen. München 1936
- STUCKART, Wilhelm – SCHIEDERMAIR, Rolf: Rassen- und Erbpflege in der Gesetzgebung des Dritten Reiches. Leipzig 1939²
- SZABÓ István: An der Grenze von Demokratie und autoritärem Regime. Charakteristische Merkmale der ungarischen Staatsorganisation in der Zwischenkriegszeit. Baden-Baden 2014
- UNGVÁRY Krisztián: Der Getriebene und der Treiber. Das Verhältnis zwischen ungarischer Politik und deutschen Deportationsplänen. In: MIHOK, Brigitte (szerk.): Ungarn und der Holocaust. Kollaboration, Rettung und Trauma. Berlin 2005, 41–54.

- UNGVÁRY, Krisztián: Die „Judenfrage“ in der Sozial- und Siedlungspolitik: Zur Genese antisemitischer Politik in Ungarn. In: DAHLMANN, Dittmar – HILBRENNER, Anke (szerk.): Zwischen großen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa, 1918–1945. Paderborn 2007, 287–304.
- VAGNINI, Alessandro: The Hungarian Anti-Jewish Laws and Relations between Hungary and Germany. In: BITUNJAC, Martina – SCHOEPS, Julius H. (szerk.): Complicated Complicity. European Collaboration with Nazi Germany during World War II. Berlin 2021, 69–79.
- VITÁRI Zsolt: Ungarn in der Zwischenkriegszeit. (online) 2012
[https://www.herder-institut.de/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/modul/9/seite.html#:~:text=Ungarn%20hatte%20laut%20der%20Volkszahl%20A4hlung,\(ohne%20die%20neuen%20Gebiete](https://www.herder-institut.de/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/modul/9/seite.html#:~:text=Ungarn%20hatte%20laut%20der%20Volkszahl%20A4hlung,(ohne%20die%20neuen%20Gebiete) (2024. 08. 03.)
- Yad Vashem: Hungary, https://www.yadvashem.org/odot_pdf/microsoft%20word%20-%206433.pdf (2024. 08. 01.)